

ПОЛИТИКА И КНИЖОВНОСТ В СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ XII-XIV ВЕК

Докторант Стела Асенова

Политиката е важен фактор в обществените комуникации през различните епохи. Тя подпомага раждането и просперитета на книжовността. В периода XII–XIV век книгата преминава нелек път на развитие. Книжовните процеси у нас намират меценати в лицето на важни личности от епохата – царе, севастократори и боляри, които създават впечатляващи книжовни средища и дори школи.

През своето съществуване Второто българско царство укрепва политически, духовно и книжовно. Често юздите на българския трон се заемат от мъдри и решителни личности, но в някои случаи и от неспособни владетели. И ако първите дават всичко от себе си за укрепването на държавата в икономически, вътрешен и международен план, то вторите са тяхна пълна противоположност. Именно тук ще разгледаме политиката и съответно някои книжовни шедеври, характеризиращи епохата на политическото управление на някои по-важни владетели.

Един от най-изтъкнатите, влиятелни мъже на политиката през разглежданата епоха е цар Калоян (1197–1207 г.) Той остава известен с решителната си политика спрямо Византия и Латинската империя, на която нанася огромен удар при днешен Одрин през април 1205 г. Владетелят преди това на два пъти прави опит за установяване на мирни отношения. Не само на бойното поле се проявяват блестящите качества на водача на държавата. И днес впечатлява неговата решителна политика спрямо Ватикана. Той води оживена кореспонденция с папа Иннокентий III. Чрез нея се проследяват политическите интереси на владетеля и желанието да бъде призната българската държава. Действията на Калоян показват една стратегически силна политика и умела дипломация, наред с военната тактика, така че където словото не успява да постигне целта, това прави оръжието.

Наследник на цар Калоян е цар Борил (1207–1218 г.). Той не блести с успешната политика на своя предшественик. Борил успява само за десетте си години управление да загуби голяма част от българските земи, които Асеновци отвоюват с големи усилия. Чрез своите действия в международната

политика той обгражда страната от всички страни с врагове и превръща България във второстепенна сила на Балканите. Вътрешната политика на царя също с нищо не се откроява. С много погрешни свои действия предизвиква недоволство сред висшите боляри и верните хора на старите владетели и техните наследници, които са принудени да емигрират в земите на днешна Русия. В резултат от лошата вътрешна политика се надига народно недоволство в лицето на богомилската ерес, която през XII–XIV век намира благодатна почва за разпространение в Средновековна Европа.

Силното негодувание от цялата политика на Борил става толкова голямо, че царят, притиснат от всички страни, търси причината за неуспехите си в богомилите. Така на 11 март 1211 г. той свиква антибогомилски събор, където осъжда движението на „вечна анатема“, като издига многобройни клади и бесилки, пролива много кръв.

След този събор се ражда *Борилевият синодик*, който разказва за събитието през 1211 г. и се превръща във важен историографски извор за водената на владетеля политика. През XIV век *Борилевият синодик* представлява истински шедевър на книжнината, защото съчетава в себе си много жития, исторически събития и е допълван с времето. Несъмнено този исторически извор представлява красиво бижу от средновековното книжовно изкуство, което дава много важни събития около политиката на владетеля Борил и показва майсторското перо на монасите, които са го създавали през годините.

Безспорно водещата фигура в българската политика през XIII век е Иван-Асен II – 1218–1241 г. Роден в годините, когато България отхвърля византийското робство, той следва примера на великите си чичовци Калоян и Петър, както и на своя велик баща Иван-Асен I. През 1218 г. Иван-Асен II заема своето място на престола след близо 10 годишно отсъствие. И още тогава се проявява като мъдър и отличен дипломат, пропускайки през българските земи да минат рицарите от поредния Кръстоносен поход, начело с унгарския крал Андрея I. На про-

ведената среща уговаря династичен брак с най-малката дъщеря на унгарския владетел – Анна-Мария, като за нейната зестра са дадени важни земи по българо-унгарската граница. Иван-Асен II бързо укрепва държавата си, но не чрез войни, а с мир, омъжвайки някои от дъщерите си за съседни владетели още в детска възраст, като си подsigурява дълголетен мир и благоденствие. Единствената война, която води, е с епирския деспот Теодор Комнин на 9 март 1230 г., когото побеждава в епичната битка при Клокотница – Хасковско. Така за кратко време владетелят показва една ловка и блестяща политика в международното поприще, превръщайки България в най-могъщата държава в Европейския Югоизток.

Външната политика на Иван-Асен II дава възможност държавата му вътре да бъде в пълна хармония. Именно тогава се полагат основите на богат книжовен живот, създават се много манастири и църкви, сред които и неповторимата лавра – царската църква „Св. Четиридесет мъченици“ в столицата на Средновековна България. Тъкмо в епохата първите си стъпки прави и Търновската книжовна школа. Всички тези дейности намират в лицето на царското семейство щедри дарители. През 1235 г. е възобновена Българската патриаршия, което още повече стимулира книжовния живот.

От този период датира *Болонският псалтир*, написан от двамата книжовници Тахота и Йосиф. Създаден е между 1235 и 1240 г. Произведението блести с уникалното си съдържание – текстът е разположен в две колони, има цели пасажии на глаголица, където се преплита уникална украса. Този уникален шедьовър показва културното присъствие и успешната политика на владетеля. Днес той се съхранява в Университетската библиотека в Болоня.

До края на XIII век се появяват още няколко значими паметника на българската книжовност – *Добрейшовото евангелие*, в което се наблюдават някои западни елементи (днес се съхранява в Белград и София).

Друго произведение от епохата е *Драгановия миней*, който е първият опит да бъде събрано всичко, което трябва да има в една празнична богослужебна книга. Уникален е с музикалните си текстове.

Тези произведения са създадени в една неблагоприятна политическа обстановка. На престола се сменят различни владетели в кратки интервали от време, защото болярите са вече една силна коалиция, които водят самостоятелна политиката и царете стават зависими от техните позиции. Външната политика в края на XIII столетие е трасирана от присъствието на възобновената през 1261 г. Византия и явните сметки, които си прави за България. Не бива да се подценява и татарската заплаха, която се надига като черен облак над Европа и силно безпокои страната ни. Налице са нестабилна вътрешна политика, силна болярска коалиция, слаби царски особи

и първи наченки за обособяване на самостоятелни владетели, на фона на непрестанната заплаха на чужди държави.

Следващото XIV столетие започва по-спокойно в политически план. На българския престол застава способен и мъдър владетел – Георги I Тертер. Той успява да усмири силната болярска коалиция в столицата Търновград, да се изправи пред голямата заплаха на външните врагове и да успокои напрегнатата вътрешна политика. С тези си действия царят осигурява благоприятна почва на наследници си за още по-силен книжовен живот в България. Но книжовността намира най-здравите си основи при цар Иван-Александър (1331–1371 г.), където се издига блестящата Търновска книжовна школа, чийто духовен водач е патриарх Евтимий. Никой все още не предполага, че това са последните години на разцвет и много скоро българската държава ще потъне в петвековна мъгла. И докато кипи книжовният живот и се извършват реформи в писменността от страна на последния български патриарх, страшна непозната сила надвисва на Балканите. И се потвърждава убеждението, че двуличие и гордост властват в царския дом. Отхвърлена е молбата за помощ от Византия, която предлага с общи усилия да бъдат отблъснати османските нашественици. Българският владетел привлича турците за съюзници в поредната война с Палеолозите и показва пред бъдещите завоеватели красотата и книжовния блясък на държавата си.

Грешката на царя е фатална. Тази политическа стъпка струва на българския народ прескъпо и нанася пагубен удар върху държавността, религията и книжовната култура на народа ни за векове напред. Без да осъзнава предишните си грешни ходове, Иван-Александър прави нов още по-гибелен пропуск, с което улеснява още повече турците. Той разделя държавата на две части между двамата си сина Иван-Страцимир и Иван-Шишман. За нещастие множество боляри се обособяват като самостоятелни владетели в земите си. Така на прага на тежкото политическо завоевание българските земи са разделени и в този вид те никога няма да могат да дадат сериозен отпор на нашественика.

Колкото и да е удивително от позициите на изминалото време, слепотата на владетеля във вътрешната и външната политика е безмерна. Той вижда само дълги знатни титли пред името си и се заема още по-усърдно с „Божието дело“ – книжовността, без да съзира огромната опасност. Въпреки това епохата на „Втория златен век“ носи на българския народ нещо единствено и неповторимо, което ще бъде пример в следващите векове за славянските народи. А това са ненадминатите книжни шедьоври от XIV век. Те показват успешната дейност на духовенството и светските лица в свящото поприще. Създадени са многобройни жития, молитви, похвални

слова, библейски текстове и исторически четива, намерили радушен прием не само в светите обители, но в частните колекции на боляри, духовници и царското семейство.

В средата на 30-те г. на XIV век Иван-Александър поръчва *стихотворната хроника на Константин Манасий*. Нейният преводач е неизвестен. Известни са два преписа – *Московски* и *Ватикански*, като последният има съществено значение за българите. В своите 69 миниатюри, рисувани от неизвестни художници, 19 се отнасят за българската политическа история.

През 40 години на XIV век Иван-Александър прави поръчка за създаване на сборник, предназначен за домашно четиво на царското семейство. Негов създател е монах Лаврентий и включва книжовна плетеница от жития на светци и някои произведения на братята Кирил и Методий.

Най-голямото книжовно бижу от разглежданата епоха си остава *Лондонското Четвероевангелие* на царя. Създадено през 1356 г. от монах Симон. В него може да се проследи цялата духовна сила и слава на един народ и неговата борбеност въпреки сложните политически катаклизми на Балканите. Четвероевангелието съдържа 366 миниатюри, създадени от неизвестни художници, но представя майсторството, таланта и търпението, с което са създадени. А с невероятната си украса и позлата то безспорно спира дъха на човека. И това е сигурната причина този уникален книжовен паметник на културата да попадне в ръцете на турците, без да бъде унищожен. Много от миниатюрите са изпълнени с достойнството и гордостта на владетеля, където заедно с втората си съпруга Теодора II, синовете си и трите си дъщери е представен на цели страници във встъпителните миниатюри. Тук лъха желанието на царя да е обграден от блясък и красота и да бъде меценат на „божественото желание“ за създаване на книжнина. Има някои миниатюри, които пресъздават тъжни сцени и сочат грозната истина за необратимото турско нашествие. Една от тях показва смъртта на царския син Иван-Асен, от брака на царя с влашката княгиня Теодора I, която по-късно е изпратена в манастир. Този смел наследник от рода на Асеновци и Шишмановци умира през 50-те години на XIV век, край Софийско поле, в битка срещу турците. Миниатюрата показва цялата погребална церемония. На първа линия са царското семейство, патриархът, надвесената любяща майка-монахиня и бивша царица. На втори план са висши боляри и духовници. На трети, последен план, са обикновените хора. Показан е изгледът на града, зад погребалната церемония. Траурът е изобразен с тъмните сенки и цветове в миниатюрата. В целостта ѝ вее тъга, мъка, безпокойство от станалото, открито в лицата на изобразените хора. Днес *Лондон-*

ското Четвероевангелие на Иван-Александър се съхранява в Кралската библиотека в Лондон.

Изправени пред заплахата на османското нашествие, въпреки слабата политика, българите имат силна книжнина. Те се водят от властното убеждение, че Словото ще ги спаси. Но не предполагат, че само Словото не би могло да изиграе спасителната роля. И не знаят колко е различен врагът пред тях както в нравите, така и по религия, и най-вече – колко са жестоки османските завоеватели. Когато мирното Слово се среща с кървавия ятаган, християнската държава, имаща други закони на бойното поле, е истински стъписана от факта, че се унищожават всичко красиво, изпредило се на пътя на завоевателя, в това число и книжнината. Веднъж разклатени политическите основи на държавата, където са обезглавени духовенството и аристокрацията, а царят се спасява надалеч, се стига и до още по-жестоки последици. Посяга се на най-милото и ценното, което е създавано години наред – за което нашественикът е приготвил клада до небето, с което е искал да заличи както една политическа, така и книжовна история.

За да бъде спасено това богатство, смелите монаси слагат безценни книги в дълбоки торби – плътно притиснати до изнурените им тела, те са изнасяни в чужди земи и страни, далече от врага. Там, скрити на сигурно място, в добре охранявани тайни библиотеки на манастирите, българските книжовни паметници оцеляват. Мнозина от тях днес са изложени под стъклените витрини на музеите в Европа. Някои, зорко пазени, са оцелели и у нас; можем да ги видим, макар и рядко, но знаем, те са безценно богатство и ще останат като най-голям дар от онази епоха, като наследство за нашите деца, които също ще съхранят историята – политическа или книжовна, на древната ни държава. И поуците от тази история.

ЛИТЕРАТУРА

Алексиев, Йордан. Църквата „Св. 40 мъченици“ в историческата памет на българския народ. // В: Б и б л и о т е к и, четене, комуникации. В. Търново, Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2009, с. 255–264.

Андреев, Йордан. Курс лекции по история на Второто българско царство. В. Търново, Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 1994. 192 с.

Богданов, Иван. Българската книга през вековете. С., Нар. просвета, 1978. 320 с.

Гергова, Ани. Книгознание. С., Унив. изд. Св. Кл. Охридски, 1995. 272 с.

Москов, Моско. Избрани страници за великотърновския край. В. Търново, Абагар, 2009. 232 с.

Радев, Иван. История на Велико Търново XVIII–XIX век. В. Търново, Слово, 2000. 840 с.

Стоянов, Маньо. Букви и книги. Студии по история на българската писменост. С., Наука и изкуство, 1978. 304 с.